

Conflictele culturale în Europa – realitate supărătoare sau mistificare abilă?

Cornelia CUJBĂ

Auzim tot mai des că secolul al XXI-lea a început, cu adevărat, la 11 septembrie 2001. Această formulare a romancierului american Paul Auster a ajuns între timp logoul unui scenariu oribil: de atunci încoace gândim în „dimensiuni planetare”, vorbim și gândim în intimitate sau cu glas tare despre lupta „binelui” împotriva „răului”, a dreptății împotriva nedreptății etc. În lupta globală împotriva terorismului există doar varianta *ori-ori*: ori solidaritate nemărginită și necondiționată, ori subordonare strictă. Pentru mulți, a te îndoi înseamnă a sabota, iar critica este privită ca o cruntă trădare. Asemenea atitudini sunt menite a naște polemici, iar unul din cei mai atenți cercetători ai fenomenului definit de dihotomia „realitatea lucrurilor – realitatea limbii”, Jürgen Wertheim, a urmărit cum războiul din mințile oamenilor ajunge prin intermediul războiului cuvintelor la un autentic război al armelor. Este o realitate cutremurătoare asupra căreia ar trebui să ne aplecăm cu mai multă răbdare și pricepere pentru a găsi cumva o cale de a comunica și sentimente de „de-escaladare”, pentru că este remarcabil cum o singură frază, ca cea cu începutul de secol la 11 septembrie 2001, a născut un sentiment atotcuprinzător și a fixat parametrii „realității” noastre cotidiene. Ni se repetă obsesiv că după această dată, problemele se pun cu totul altfel și că ne aflăm în plină explozie pe tărâmul „conflictelor culturale”. Wertheim temporizează în *Krieg der Wörter* elanul deconstructivist și ne raliem opiniilor enunțate în acest amplu eseu de către cercetătorul din Tübingen: cu un plus de obiectivitate și mai puțină emoție vom observa că atacul asupra World Trade Center reprezintă, ce-i drept, o nouă dimensiune în jocul de forțe ale conflictelor culturale, dar nu este o noutate în sine, ci vine în continuarea unui șir deloc neglijabil de luptă pentru simboluri și cu simboluri. Ceea ce este cu totul nou este standardul tehnic atins, altminteri alternanța războaielor simbolice cu cele adevărate este, pare-se, o spirală nesfârșită.

Astăzi, cu ajutorul mijloacelor media de care dispunem, opinia se construiește și se controlează de o manieră nemaiîntâlnită până acum. Realitatea se creează virtual, elementele reale se așază în măsură mai mare sau mai mică peste simulări, iar rezultatul este o nouă „realitate”, una pe măsura intereselor politice ale momentului. Dacă, mai mult sau mai puțin metaforic, pe un câmp de bătălie rămân îndeobște osemintele combatanților, pe câmpul războiului culturilor rămâne imaginea relicvelor, ceea ce nu este altceva decât încă o treaptă pe spirala escaladării conflictelor. Straturile prefabricate de simboluri ajung să acopere astfel, uneori cu desăvârșire, realitatea. Acum, când în imediata noastră apropiere victimele răboiului balcanic – pentru a ne referi la un conflict care ne-ar fi putu înghiți și pe noi – zac de ceva vreme în țărână, când ne confruntăm zilnic cu fetișul autenticității (vezi, de exemplu, pescărușii înecați în petrol din primul război din Golf, podul bombardat de peste Sava, Bin Laden – „viu sau mort”, papucul în

capul statuii dictatorului...), prea adesea ne mulțumim cu surogate de realitate. Este vremea să luăm atitudine și să deconspirăm, și pe această cale, stratagemele prin care se ajunge la așa numitul „război al culturilor”.

*

Orice escaladare „spontană” a violenței, orice „război al culturilor” este precedat de un război cultural. Armele sunt hârtia și cerneala tipografică ori/și monitoarele TV. Locul de desfășurare a conflictului îl reprezintă *limba* – ea este software-ul în arsenalul de luptă dintre culturi. Parcursurile retorice sunt aproape identice, limbajul analog. Dacă privim, așa cum o face și Wertheim, la toate genocidele, masacrele și distrugerile ultimei sute de ani, recunoaștem în fiecare scheme relativ asemănătoare, ba uneori chiar și identice. Se întâlnesc într-o grupare, chiar și foarte mică, nemulțumiți notorii, extremiști labili sau/și grandmani care inventează un stat ideal. Acest vis al statului cuprinde, mai întâi, aceleași stereotipii, independente de realitățile concrete. Elementele de bază sunt unitatea, simplitatea, puritatea, adevărul, dreptatea, pacea, solidaritatea, lupta împotriva corupției atotstăpânitoare. Discursurile timpurii ale lui Hitler, declarația lui Miloševici de la Câmpia Mierlei ori programele partidelor naționaliste sunt construite după asemenea modele. Vorbind aparent în numele tuturor, se construiește un puternic sentiment de apartenență la grup, un sentiment de „noi”.

La intersecția dintre realitate și percepție, dintre fapte și ficțiuni stă limba. Antologică rămâne formularea lui Nietzsche din *Über Wahrheit und Lüge im außermoralischen Sinne*, când vorbește despre „mișcătoarea armată de metafore” care determină gândirea și simțirea noastră și despre valorile noastre culturale, precum „iluziile, de care am uitat că la origine asta sunt: iluzii” – doar că le-am îmbrăcat lingvistic atât de bine, încât percepția se modifică și dă impresia de realitate.

Războiul cuvintelor nu începe cu înjurături, ci, dimpotrivă, cu promisiuni – strategiile „maestrilor războiului” se aseamănă până la confundare. Pentru că am amintit de conflictul din Balcani: el nu a început cu un bombardament, ci cu o temeinică înarmare ideologică încă de prin anii '80 și a început cu cuvinte frumoase precum fraternitate și unitate. La început, totul suna natural, ca și cum cineva ar fi dat glas, în numele tuturor, revendicărilor unei categorii mari de populație. Astfel a sunat și cuvântarea lui Miloševici la mitingul din 24 aprilie 1987: „Să nu permitem ca nenorocirea oamenilor nefericiți să fie exploatată de către naționaliști, cărora trebuie să li se opună orice om cinstit. Trebuie să apărăm fraternitatea și unitatea. Nu putem și nu vrem să despărțim pe albanezi de sârbi, dar trebuie să tragem o linie între oamenii cinstiți și progresiști, cei care luptă pentru fraternitate și unitate și egalitate națională, pe de o parte, și contrarevoluționari, pe de alta”. După chemarea la eliminarea deficiențelor și nedrețăților se înscenează foarte sugestiv rolul suferinței colective, prin aducerea aminte de momentele „tragice” din istoria națională și vorbindu-se despre o „procesiune a martirilor neamului începând cu Evul Mediu”. Nici în această etapă a discursului său, Miloševici nu suflă un cuvânt despre teze naționaliste sau etnice. Dimpotrivă, invocă un teritoriu multiethnic și imaginea unei trăiri laolaltă demnă și liberă, independent de cultură, rasă ori naționalitate. Un an și jumătate mai târziu registrul se nuanțează, retorica perfidă integrând comuniștii cu naționaliștii, intelectualii cu muncitorii și așa mai departe, sugerând implicarea viitoare într-un război comun și, cum altfel, decât drept. Asemenea tuturor marilor „iluzioniști” de pe scena istorică, și personajul nostru a avut abilitatea de a oferi într-o situație de criză economică un sprijin identitar construit

din cuvinte – un teritoriu din limbă, un paradis artificial din sentimente, idei arbitrare și dorințe intuite. Înscenarea aduce a realitate, chiar dacă este doar un înveliș de semne în care vor fi învăluți destinatarii. Abia acum începe materializarea realității înscenate.

În cele mai multe războaie culturale părțile în conflict se cunosc foarte bine; de cele mai multe ori au mers împreună la școală, au locuit și mai locuiesc pe aceeași stradă, își cunosc slăbiciunile, dar și punctele forte. Adversar nu este vreun mare necunoscut, ci cel prea bine cunoscut, de cele mai multe ori cel cu care s-a trăit până mai ieri în armonie sau în supărare, dar oricum, s-a trăit. Wertheim, dar și Huntington în *Der Kampf der Kulturen*, ori Müller în *Das Zusammenleben der Kulturen* atrag atenția că arta manipulativă a strategilor războaielor culturale constă tocmai în dizolvarea experiențelor individuale primare și înlocuirea lor cu experiențe colective secundare. Orice genocid este precedat de această substituție a realității.

Pentru a ostoi dorința omului în a-și defini cât mai limpede un profil identitar, este nevoie de mult mai mult decât simple concepte. Abia cuvintele cu gust de sânge, cele care povestesc despre dispariții, distrugeri și jertfe transformă lucrurile în semne, faptele în mituri. Evenimente istorice, în sine lipsite de mari semnificații, sunt ridicate la statut de catastrofe naționale – în exemplul nostru lupta de la 28 iunie 1389 de la Câmpia Mierlei. Această dată se va repeta: pe 28. 06. 1914 are loc atentatul de la Sarajevo asupra urmașului la tronul austriac, la 28. 06. 1948 Stalin îl mazilește pe Tito, iar pe 28.06.1989, la aniversarea a 600 de ani a luptei de la Câmpia Mierlei, Miloševici insinuează în mințile a sute de mii de oameni că țara se află în fața unui nou război, ceea ce s-a și întâmplat doi ani mai târziu. În mod simbolic, pe 28. 06. 2001 a fost și el predat curții de la Haga. Aceste coincidențe calendaristice sunt false coincidențe. În fapt, artizanii conflictelor culturale au instrumentat de-a lungul secolelor cu egală „măiestrie” această ofertă de identificare. Simbolul se suprapune peste lucruri și înlocuiește adevărul acestora. Miturilor, ca întâmplări culturale colective, le revine astfel un rol supraponderal, în ele existând experiențe tragice ale „propriului” grup aflate în opoziție cu o lume străină și dușmănoasă. Individul cedează de bunăvoie și în totalitate propria percepție către sistemul cultural, care o absoarbe. În absența percepției cotidianului, realitatea banală este acoperită de mari simboluri, mari semne și legitimări nedesluite, care tocesc și fac să dispară sentimentul experienței concrete. Iar limbii îi revine un rol covârșitor: prin ea individul își creează imaginea sa asupra lumii, prin ea el este adoptat de către o comunitate lingvistică și legat cu numeroase fire ale sentimentelor de grup. Ea falsifică realitatea și pecetluiește acest fals, pecetluind astfel un proces funest: în dorința de a conserva și salva identitatea, aceasta se pierde.

*

Spiritele alese au atenționat prin scrieri, de cele mai diferite genuri, asupra acestui proces de mistificare. Să luăm un exemplu din literatura germană la care se oprește și Wertheim: *Nathan înțeleptul* de Lessing. O poveste care începe foarte simplu și se complică într-o manieră înspăimântătoare: o tânără evreică se îndrăgostește de un tânăr soldat neamț, ce îi salvase viața. Doar că se va dovedi că tânăra este de fapt o creștină crescută în credința iudaică, pe când băiatul, un creștin pe jumătate arab, îi este frate vitreg. Prăpastia de sentimente în care se prăbușesc personajele la acest „salt mortal” al identităților este amețitor de adâncă. Doar că Lessing ne transmite un mesaj lucid, dureros de lucid, nu în lectură istorică, ci contemporană, căci problemele sunt de o actualitate extremă: pentru că astăzi avem emigranți, azilanți, exilați și, desigur,

indigeni. Soluția este îndrăzneată. Atitudinea lui Lessing față de diferențele culturale nu are nimic de a face cu morala – nu alină și nici nu dă speranță, în schimb este realistă și pragmatică. Baza argumentației sale constă în renunțarea la imaginea naivă despre bine și rău, despre adevărat și neadevărat, chiar și în sistemele care trăiesc de pe urma unor asemenea categorii: ne referim, mai ales, la religiile monoteiste. Nu toleranță prin teologie, ci toleranță în pofida teologiei, acesta este mesajul lui Lessing.

„Nici unul dintre cele trei inele nu este cel adevărat” înseamnă că nu există un singur adevăr. La fel de puțin există și adevărul pur – nici cel iudaic, nici cel creștin, nici cel arab. Transpunând parabola asupra culturilor, obținem următoarea imagine: sisteme religioase și culturale aparent profund diferite, care se războiesc uneori până la genocid, ajung să se asemene până la a se confunda, au aceeași valoare și sunt, în acealși timp, la fel de lipsite de valoare. Căci fiecare cultură are propria legitimitate/legitimare internă, care legitimizează este, însă, legendă: „Nu se bazează oare toate pe istorie? / Scrisă și transmisă! – Și / Istoria se bazează doar pe loialitate / Și credință? – Nu? –/ Dar numai de a cui credință / Să ne îndoim mai puțin? De a noastră?” (trad. noastră) (V, 7). Argumentația lui Nathan vrea să pună capăt nesfârșitelor discursuri tradiționale despre legitimitate, căci *orice* legitimitate este în egală măsură valoroasă și lipsită de valoare: valoroasă și obligatorie/angajantă pentru sine și privită dinspre interior, și lipsită de valoare și neangajantă/neobligatorie din perspectivă exterioară, obiectivă.

Cine a trecut printr-o confuzie identitară va gândi altfel despre conflictul cultural, chiar și numai pentru faptul că va voi să afle, asemenea tuturor personajelor din cartea lui Wertheim, de ce crede ceea ce crede despre sine și mediul său la un moment dat. Acest lucru se petrece și cu personajele lui Lessing: unul dintre ele s-a crezut o viață întreagă un brav cruciat, menit a curăța templul de ghiauri și descoperă că este, de fapt, pe jumătate arab. Fata se crede evreică și descoperă că este jumătate creștină și jumătate arăboaică. Învelișul identităților artificiale odată pleznit, personajele se vor debarasa de identitatea lor aparentă și se vor apropia de adevărul propriei vieți. Plătind vama psihologică, și anume aceea de a corespunde mai puțin așteptărilor colectivității și mai mult celor individuale, individul câștigă autonomie personală și independență.

*

Revenind la întrebarea din titlu, credem că răspunsul este destul de evident. Generații de învățați au confruntat publicul, asemenea lui Lessing, cu imaginea adevărului strâmb, manipulat și manipulator, generator de frustrare și conflicte. Doar că substituirea realității cu simboluri abil alese este o tentație pentru manipulatorii din fiecare generație, și acum, când suportul tehnic s-a perfecționat, desfășurarea acestui proces este de-a dreptul demonic de rafinat.

Bibliografie

- Auster, Paul, *Jetzt beginnt das 21. Jahrhundert*, în „Die Zeit“, nr. 38, 2001
Erdheim, Mario, *Das Eigene und das Fremde*, în „Psyche“, nr. 46, 1992
Lessing, Gotthold Ephraim *Nathan der Weise*. Stuttgart ș.a.: Klett, 2003
Huntington, Samuel P., *Der Kampf der Kulturen*. Die Neugestaltung der Weltpolitik im 21. Jahrhundert. München: Goldmann, 2002
Müller, Harald, *Das Zusammenleben der Kulturen*. Ein Gegenentwurf zu Huntington. Frankfurt am Main: Fischer, 1999
Wertheim, Jürgen, *Krieg der Wörter*. Die Kulturkonfliktslüge. Marburg: Verlag LiteraturWissenschaft.de., 2003
Zub, Alexandru (ed.), *Identitate / alteritate în spațiul cultural românesc*. Culegere de studii. Iași: Editura Universității «Alexandru Ioan Cuza», 1996

Kulturkonflikte in Europa – bedrückende Realität oder gekonnte Täuschung?

Manipulation durch Kultur und interessenbestimmte "Realitätsbilder" gehören zum Arsenal der Diktatoren aller Zeiten. Anhand von Jürgen Wertheims *Krieg der Wörter* werden einige typische Situationen vorgeführt und besprochen, um auf angespannte Situationen unserer Zeit aufmerksam zu machen.